

Mokslinis gyvenimas

PRIVERSTINAI IŠKELDINTIEJI IR JŲ PALIKIMAS

Apie mokslinę konferenciją, skirtą priverstiniai gyventojų iškeldinimams Lietuvoje ir Europoje

2015 m. gegužės 28–29 d. Vilniaus universitete, Istorijos fakultete, vyko tarptautinė istorikų konferencija „Priverstiniai gyventojų iškeldinimai Lietuvoje ir Europoje: nuo Pirmojo iki Antrojo pasaulinio karo“. Pagrindinis konferencijos tikslas buvo apžvelgti ir išanalizuoti priverstinius įvairių tautybių gyventojų iškeldinimus, kurie vyko Lietuvos teritorijoje ir kai kuriose kitose Europos šalyse nuo Pirmojo pasaulinio karo iki stalinizmo epochos pabaigos. Skaityti pranešimus buvo pakviesti kelių šalių mokslininkai, tyrinėjantys įvairių laikotarpių priverstinius gyventojų iškeldinimus Europoje. Rengėjai siekė į Lietuvoje vykusius priverstinės gyventojų migracijos procesus pažvelgti ne vien iš nacionalinės, bet ir iš transnacionalinės perspektyvos ir aptarti šių abiejų perspektyvų pranašumus ir trūkumus.

Antras konferencijos tikslas buvo Lietuvos ir užsienio mokslininkams bei plačiajai visuomenei pristatyti visuotinės dotacijos projekto „Gyventojų dislokacija ir jos politinis bei kultūrinis palikimas XX a. Lietuvoje“ (Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-03-014) tyrimų rezultatus. Projekto dalyviai – Tomas Balkelis, Arūnas Streikus, Klausas A. Richteris ir Violeta Davoliūtė – pristatė naujausius šio projekto tyrimus, vizualiąją medžiagą ir aptarė būsimąjį straipsnių rinkinio anglų kalba turinį ir leidybos reikalus.

Istorikai diskutavo apie abiejų pasaulinių karų įtaką gyventojų migracijos ir tautinių ta-

patybių formavimosi procesams Lietuvoje, Lenkijoje, Ukrainoje ir Prancūzijoje. Konferenciją sudarė trys teminės sesijos: 1) Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių istorija; 2) tarpukario Lietuvos sienų raidos įtaka gyventojų judėjimui; 3) Antrojo pasaulinio karo priverstiniai iškeldinimai ir jų padariniai. Vienas konferencijos uždavinių buvo aptarti ilgalaikes priverstinio populiacijų iškeldinimo praktikas skirtingų tipų valstybėse: imperijose, demokratinėje respublikoje, autoritarinėje tautinėje valstybėje ir totalitariniuose režimuose.

Buvo pasirinktas konferencijos-seminaro formatas – atsisakyta įžanginių ir baigiamųjų pranešimų, daugiau laiko palikta neformalioms diskusijoms bei galutinei konferencijos dalyvių diskusijai, kurią moderavo dr. T. Balkelis. Todėl įvyko kelios diskusijos, kuriose aktyviai dalyvavo ir auditorija. Ypatingo susidomėjimo sulaukė dr. Violetos Davoliūtės pranešimas apie Lietuvos piliečių žydų trėmimą 1941 m. birželį ir šio tremties epizodo reikšmę Lietuvos visuomenės tremčių atminties raidai.

Baigiamojoje diskusijoje išryškėjo sutarimas, kad gyventojų perkėlimo procesai, kuriuos generavo Rusijos ir Vokietijos imperijos ir su kuriais susidūrė tarpukario tautinė valstybė, buvo tęsiami ir abiejų – nacių ir sovietų – totalitarinių režimų. Tačiau vis dėlto Antrojo pasaulinio karo laikotarpio perkėlimai išsiskyrė savo ypatingu brutalumu ir mastu – pirmiausia dėl

totalitarinių režimų naudoto rasinio ir klasinio teroro. Antra diskusijos dalyvių pasiekta išvada – XX a. Lietuvoje vykę gyventojų perkėlimo procesai smarkiai pakeitė Lietuvos visuomenės etninę struktūrą – prisidėjo prie tos visuomenės etninės homogenizacijos. Ypač šie procesai pasireiškė Vilniaus ir Klaipėdos kraštuose, kuriuose po Antrojo pasaulinio karo pasikeitė dauguma gyventojų.

Toliau pateikiame trumpas atskirų pranešimų apžvalgas:

Dr. Alexas Dowdallas (Europos koledžas) aptarė visoje Europoje kilusią pabėgėlių krizę po Pirmojo pasaulinio karo ir kaip ji paveikė pilietybės raidą pokario metais. Remdamasis savo atliktais Prancūzijos karo pabėgėlių tyrimais, jis parodė, kad Prancūzijoje, priešingai nei Rusijoje ar Austrijoje-Vengrijoje, karo sukelta pabėgėlių krizė nepakenkė tautos ir valstybės kūrimui, bet dar labiau jas sustiprino.

Vasilijus Safronovas (Klaipėdos universitetas) perskaitė pranešimą apie priverstinius gyventojų iškeldinimus Klaipėdos krašte nuo Pirmojo iki Antrojo pasaulinio karo telkdamasis į vietos gyventojų – memelenderių – tapatybės problematiką. Pranešime parodyta, kad kraštas buvo nuolatinių pastangų etniškai homogenizuoti gyventojus vieta, o šių procesų padarinys buvo „situacinės“ krašto gyventojų tapatybės susiformavimas.

T. Balkelis (Vilniaus universitetas), remdamasis nacionalizmo teoretiko J. Hutchinsono teorija, apžvelgė lietuvių karo pabėgėlių „moralinės bendruomenės“ susiformavimo Rusijoje Pirmojo pasaulinio karo metais procesą. Šios bendruomenės gimimas tapo reikšmingu ramsčiu naujai susikūrusiai Lietuvos Respublikai. Bolševikų pasiūlytas alternatyvus bendruomenės kūrimo modelis nesulaukė didesnio pabėgėlių pritarimo, nors ir radikalizavo jų visuomeninį gyvenimą.

K. Richteris (Birminghamo universitetas)

aptarė sąsajas tarp gyventojų išvietinimo, secesijos ir naujų valstybinių sienų atsiradimo Lietuvoje 1917–1923 m. Viena jo svarbiausių išvadų – naujai atsiradusios valstybių sienos sugriovė ir performavo tradicines ekonomines erdves, versdamos krašto gyventojus prisitaikyti prie padidėjusių prekybos ir judėjimo apribojimų. Vienas šio prisitaikymo padarinių buvo smarkiai išaugęs kontrabandos mastas paribio regionuose.

Simonas Strelcovas (Šiaulių universitetas) apžvelgė Lenkijos karo pabėgėlių krizę tarpukario Lietuvoje 1939–1940 m. Jis aptarė įvairių Lenkijos karo pabėgėlių kategorijų – „ateivių“, „internuotųjų asmenų“ ir „pabėgėlių“ – susiformavimą pabrėždamas, kad krizė tapo rimtu iššūkiu Lietuvos valstybei ir jos integracijos planams atgautame Vilniaus krašte.

V. Davoliūtė (Vilniaus universitetas) pristatė naują žodinės istorijos tyrimą, analizuojantį Lietuvos piliečių žydų 1941 m. sovietinės tremties patirtis. Remdamasi įrašytais su jais darytais giluminiais interviu, ji apžvelgė jų tremties motyvus, socialinę padėtį, tremties patirtis, ryšius su lietuviams tremtiniais bei repatriaciją į Izraelį. Pabrėždama, kad Lietuvos žydų tremtinių patirtis yra svarbus, bet mažai žinomas sovietinių trėmimų istorijos puslapis, ji pateikė argumentą, kad jų patirties integravimas į Lietuvos tremtinių istoriją yra vienas efektyviausių būdų mažinti įtampą tarp lietuvių ir žydų bendruomenių.

Gintarė Venzlauskaitė (Glasgovo universitetas) savo pranešime nagrinėjo įtampas, kurios kyla reprezentuojant individų bei tautinės bendruomenės tremties patirtis Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse. Ji trumpai apžvelgė teorines perspektyvas, kurios leidžia mažinti minėtą įtampą ir suteikia daugiau erdvės atskirų individų tremties patirčių reprezentacijoms.

Janas Hinnerkas-Antonsas (Hamburgo universitetas) savo pranešime aptarė ukrainiečių

dipukų (*Displaced Persons*) gyvenimą poka-rio Vokietijos DP lageriuose. Pabrėždamas priešišką vokiečių visuomenės nusiteikimą jų atžvilgiu, jis pateikė argumentą, kad lageriai tapo tautokūros „šiltnamiais“, kuriuose vyko spartus ukrainiečių bendruomenės politinis radikalizavimas ir nacionalizavimas.

A. Streikus (Vilniaus universitetas) pristatė savo tyrimą, kuriame nagrinėjo lietuvių tremtinių religinį gyvenimą sovietinės tremties vietose. Remdamasis oficialiais sovietų represinių struktūrų dokumentais bei tremtinių memuaris-

tika, jis pabrėžė, kad religinis tremtinių gyvenimas buvo intensyvus ir suvaidino svarbų vaidmenį išsaugant jų tautinę bei religinę tapatybę ir padedant jiems išgyventi Sibire.

Šiomet skaitytojai sulauks naujo kolektyvinio straipsnių rinkinio anglų kalba, redaguojamo T. Balkelio ir V. Davoliūtės, apie priverstinius gyventojų išskeldinimus XX a. Lietuvoje. Knygoje – dešimties Lietuvos ir užsienio autorių studijos apie įvairius priverstinio gyventojų išskeldinimo atvejus nuo Pirmojo pasaulinio karo iki stalinizmo laikotarpio pabaigos.

Tomas Balkelis